

Het Albanese presenssuffix *-ënj*

Milan Lopuhaä¹

¹Institute of Mathematics, Astrophysics and Particle Physics
Radboud Universiteit

InTens
24 November, 2015

- Indo-Europese taal, voornamelijk gesproken in Albanië en Kosovo.
- ± 5,5 miljoen moedertaalsprekers.
- Geen nauwer verwante talen binnen het Indo-Europees.
- verscheidene dialecten, ook in Italië, Macedonië, Griekenland.

Albanese presensvervoeging

Stamuitgang	-C	-V
Geen suffix	<i>hap</i>	<i>di</i>
	<i>hap</i>	<i>di</i>
	<i>hap</i>	<i>di</i>
Nasaalsuffix	<i>eci</i>	<i>shkoj</i>
	<i>ecën</i>	<i>shkon</i>
	<i>ecën</i>	<i>shkon</i>

- We noemen *-i/-ën* het *-ënj*-suffix vanwege zijn vorm in het Oud-Albanees.
- In deze categorie zijn maar drie werkwoorden:
 - ▶ *eci* 'gaan'
 - ▶ *hipi* 'stijgen'
 - ▶ *iki* 'weggaan'
- Centrale vraag: wat is de geschiedenis van deze categorie?

Hoe bestudeer je de geschiedenis van een taal?

Voor het Nederlands:

- Het Nederlands (of voorouders daarvan) worden vanaf \pm 450 n.Chr. geschreven;
- Oude stadia van het Nederlands kunnen *gereconstrueerd* worden aan de hand van dialecten (incl. Afrikaans);
- aan de hand van andere talen kunnen verdere voorouders van het Nederlands gereconstrueerd worden:
 - ▶ Proto-West-Germaans (400 n.Chr.) (met Engels, Duits, Fries);
 - ▶ Proto-Germaans (1 n.Chr.) (met Noord-Germaans, Gotisch);
 - ▶ Proto-Indo-Europees (4000 v.Chr.) (met Slavisch, Indo-Iraans, Armeens, Albanees, etc...);
- Leenwoorden (uit Frans, Duits, Latijn, Keltisch...)

Hoe bestudeer je de geschiedenis van een taal?

Voor het Albanees:

- Het Albanees (of voorouders daarvan) worden vanaf ± 1500 geschreven;
- Oude stadia van het Albanees kunnen *gereconstrueerd* worden aan de hand van dialecten;
- aan de hand van andere talen kunnen verdere voorouders van het Albanees gereconstrueerd worden:
 - ▶ Proto-Indo-Europees (4000 v.Chr.) (met Slavisch, Indo-Iraans, Armeens, Germaans, etc...);
- Leenwoorden (uit Turks, Grieks, Slavisch, Latijn...)

- Een *n* in Geg (Noord-Albanees) correspondeert met een *r* in het Tosk (Zuid-Albanees), bijv. G *llanë*, T *llërë* 'onderarm'.
- Welke van deze klanken had het Albanees oorspronkelijk?
 - ▶ In het Proto-Indo-Europees was het een **n* (vgl. Grieks *ōlénē*, Oudhoogduits *elina* 'elleboog').
- Wanneer vond de verandering in Tosk plaats?
 - ▶ De verandering vond ook plaats in Latijnse leenwoorden: Lat *monachus* 'monnik' → G *mung*, T *murg* 'monnik'.
 - ▶ De verandering vond niet plaats in Slavische leenwoorden: Slav **krajina* 'gebied' → G, T *krajinë* 'gebied'.
 - ▶ Dus de verandering vond ergens tussen 1-600 n.Chr. plaats.

De werkwoorden in *-i/-ën*

- In Oud-Albanees: *-ënj/-ën*.
- verwant met andere werkwoorden in *-Vj/-Vn < -Vnj/-Vn*.
- Deze vervoeging is oud, want geleende Latijnse werkwoorden kwamen in deze categorie terecht: *dërgoj* 'sturen' ← *dēlēgō* 'sturen'.
- Afkomstig uit Proto-Indo-Europees presenssuffix **-ni-* (Grieks *mar-ain-ō* 'vernietigen', Sanskrit *ukṣ-aṅya-ti* 'verlangen naar een jonge stier').

Van Proto-Indo-Europees naar Albanees

Proto-Indo-Europees ± 4000. v. Chr.	Proto-Albanees ± 0	Oud-Albanees ± 1500	Albanees nu
*- <i>n-i-om</i>	*- <i>anjam</i>	- <i>ënj</i>	- <i>i</i>
*- <i>n-i-es</i>	*- <i>anis</i>	- <i>ën</i>	- <i>ën</i>
*- <i>n-i-et</i>	*- <i>anit</i>	- <i>ën</i>	- <i>ën</i>

Waarom maar 3 werkwoorden?

- We weten nu hoe het suffix *-ënj* ontstaan is.
- De belangrijkste vraag is nu waarom dit suffix maar in drie werkwoorden voorkomt.
- Hiervoor moeten we kijken naar de Albanese dialecten.

Albanese dialecten

- Tosk: Zuid-Albanië, standaardtaal.
- Geg: Noord-Albanië, Kosovo.
- Oud-Albanees: voornamelijk Geg.
- Arbëresh: Zuid-Italië, Tosk, archaïsch.
- Arvanitika: Griekenland, Tosk, archaïsch.

Albanese werkwoordvervoeging

In sommige Albanese dialecten komt het suffix voor in bepaalde subcategorieën van de 'consonantstam/geen suffix'-categorie. De volgende categorieën zijn relevant:

- Regelmatig: 1sg. *hap*, 3sg. *hap*, aor. *hapa*.
- Umlaut: 1sg. *rrah*, 3sg. *rreh*, aor. *rraha*.
- Ablaut: 1sg. *mbledh*, 3sg. *mbledh*, aor. *mblodha*.
- Combo: 1sg. *dal*, 3sg. *del*, aor. *dola*.

- Alle dialecten: suffix verplicht in *hipi*, *iki*, *eci* (HIE);
- Tosk: alleen in HIE;
- Oud-Albanees, Geg: twee patronen:
 - ▶ alleen in niet-umlautende werkwoorden;
 - ▶ alleen in niet-ablautende werkwoorden;

Functie suffix: niet-umlautend

In dialecten waar het suffix voorkomt bij niet-umlautende werkwoorden dient het suffix om presensvormen te onderscheiden:

	zonder suffix	met suffix
1sg	<i>hap</i>	<i>hapi</i>
2sg	<i>hap</i>	<i>hapën</i>
3sg	<i>hap</i>	<i>hapën</i>

Functie suffix: niet-ablautend

In dialecten waar het suffix voorkomt bij niet-ablautende werkwoorden dient het suffix om het presens van de aoristus te onderscheiden:

	zonder suffix	met suffix
3pl.prs.	<i>hapën</i>	<i>hapin</i>
3pl.aor.	<i>hapën</i>	<i>hapën</i>

Functie suffix: San Costatino Albanese (Arbëresh)

In dit dialect heeft het suffix een imperfectieve/inchoatieve betekenis.

- Twee mogelijkheden:
 - ▶ Dit was de oorspronkelijke betekenis van het suffix, en in de rest van het Albanees is het suffix gegrammaticaliseerd;
 - ▶ Deze betekenis heeft zich zo ontwikkeld in dit dialect.
- Argumenten voor de eerste mogelijkheid:
 - ▶ Grammaticalisatie komt typologisch vaker voor dan degrammaticalisatie;
 - ▶ Het suffix komt altijd voor in het imperfectum, niet in de aoristus;
 - ▶ In een paar dialecten verschilt de 2sg-vorm van de 3sg-vorm, wat alleen met een betekenisverschil te verklaren is.

Functie suffix: Salmis (Arvanitika)

In dit dialect is het suffix optioneel in het meervoud van werkwoorden van het type *hap* en verplicht in HIE-werkwoorden.

St.Alb.	<i>hap</i>	<i>eci</i>	<i>shkoj</i>
1sg	<i>hap</i>	<i>ecënj</i>	<i>shkonj</i>
2sg	<i>hap</i>	<i>ecën</i>	<i>shkon</i>
3sg	<i>hap</i>	<i>ecën</i>	<i>shkon</i>
1pl	<i>hapëmë/hapnjëmë</i>	<i>ecëjmë</i>	<i>shkojmë</i>
2pl	<i>hapni</i>	<i>ecni</i>	<i>shkoni</i>
3pl	<i>hapënë/hapnjënë</i>	<i>ecëjnë</i>	<i>shkojnë</i>

De vervoeging van *ec-* is aangepast naar die van *shkoj*; dit dialect maakt dus een duidelijk onderscheid tussen HIE (suffix verplicht) en *hap*-type (suffix mogelijk in meervoud).

Functie suffix: Proto-Albanees

- Het suffix was verplicht in Proto-Albanees in HIE;
- in werkwoorden van *hap*-type kon het gebruikt worden om inchoativiteit/durativiteit aan te duiden;
- In de meeste dialecten (behalve San Costantino Albanese) verdween de semantische waarde van het suffix;
- In Geg kon het suffix gebruikt worden om ambiguïteit in werkwoordsvervoegingen te verminderen;
- In Tosk verdween het suffix helemaal, behalve in HIE;
- De veranderingen in Geg vonden plaats voor 1500 (Oud-Albanees).

Waarom?

- Waarom zijn HIE de enige werkwoorden met het suffix verplicht in Proto-Albanees?
- Hypothese 1:
 - ▶ HIE waren oorspronkelijk inchoatief/duratief;
 - ▶ Ze kwamen voornamelijk met het suffix voor in Proto-Albanees;
 - ▶ Nadat het suffix zijn betekenis kwijtraakte, bleef het in HIE en werd het verplicht.
- Nadeel van deze hypothese: waarom alleen bij deze drie werkwoorden?

Inchoativiteit en beweging

- Inchoatieve werkwoorden komen voor in causatief-inchoatiefparen: 'Ik breek het glas' vs 'het glas breekt'.
- Werkwoorden van beweging kunnen de inchoatieve tegenhanger zijn van 'plaatsen', 'zetten', 'verwijderen', etc.
- Engels: *move*, *roll*, *drop*.

Voorbeeld: Tsjadisch

- Tsjadische talen hebben een *Intransitive Copy Pronoun*-constructie: werkwoord krijgt een suffix congruent aan het subject.
- ICP heeft intransitieve/inchoatieve betekenis.
- Kanakuru (Noord-oost-Nigeria):
 - ▶ *nà por panda* 'ik nam de mat naar buiten'
 - ▶ *nà poro-no* 'ik ging naar buiten'
 - ▶ *à yili* 'zij hief het op'
 - ▶ *à yilo-to* 'zij stond op'
- In Hausa (Nigeria): ICP heeft geen betekenis en komt voor bij drie werkwoorden: *je* 'gaan', *zo* 'komen' en *ya* 'komen'.

Voorbeeld: Jaminjung (Mirndi, Noord-Australië)

Burduj ga-jga-ny langiny-bina jayiny ngarrgina
go.up 3SG.S-go-PST tree-ALL MoMo/DaCh 1SG:POSS

'My grandchild climbed up a tree'

(Jalig-di) burduj gan-arra-m thanthu C.
child-ERG go.up 3SG.A>3SG.P-put-PRS DEM proper name

'(The child) is lifting that C up [into the car].'

Hypothese 2

- Het inchoatieve suffix *-ënj* kon in het Proto-Albanees gebruikt worden om causatieve werkwoorden intransitief te maken;
- De werkwoorden *hipi*, *iki*, *eci* zijn zo ontstaan uit *transitieve* werkwoorden **hip*, **ik*, **ec*; intransitiverende functie van het suffix raakte verloren;
- De oorspronkelijke werkwoorden *hip*, *ik*, *ec* raakten verloren.

- Om te weten welke hypothese klopt kunnen etymologieën de doorslag geven: wat betekenden *hip-*, *ik-*, *ec-* oorspronkelijk?
- De werkwoorden komen niet uit Latijn (-*oj*, -*ej*), Slavisch (-*as*, -*is*) of Grieks (gebeurt nooit), dus we moeten etymologieën vinden uit het Indo-Europees.
- Probleem: voor beide hypothesen zijn geen goede etymologieën te vinden (wel minder goede).
- Bijvoorbeeld: *ik* < PALb. **eik-* 'weggaan', cf. Litouws *eĩ-ki* 'ga weg!'.
 - ▶ Probleem 1: werkwoord *ei* 'gaan' komt voor in veel Indo-Europese talen, maar imperatief *-k-* alleen in het Litouws.
 - ▶ Probleem 2: waarom wordt er een werkwoordsstam gevormd van de imperatief?
 - ▶ Conclusie: alleen de *i* zou Indo-Europees zijn, maar een Albanese *i* heeft meer PIE-voorouders (**i*, **ī*, **ei*, **ēi*, **ū*)

2 Hypotheses

- Hypothese 1: *hip-*, *ik-*, *ec-* hebben verplicht het suffix omdat ze van nature inchoatief zijn.
 - ▶ Nadeel: verklaart niet waarom alleen deze werkwoorden het suffix hebben.
- Hypothese 2: *hip-*, *ik-*, *ec-* waren oorspronkelijk transitief, en de moderne vormen komen van het inchoatiefsuffix *-ënj*.
 - ▶ Nadeel: intransitiverende werking van het suffix *-ënj* is niet geattesteerd in het Albanees (of in het Indo-Europees in het algemeen).
- Voor beide hypothesen bestaat geen goed etymologisch bewijs.

Conclusie

- Het Albanese presenssuffix *-ënj* komt uit het Indo-Europees;
- Het suffix was oorspronkelijk inchoatief, maar verloor deze betekenis in bijna alle dialecten;
- in sommige dialecten werd het suffix gebruikt om werkwoorden meer vervoeging te geven;
- Er zijn twee hypothesen waarom het suffix verplicht is in HIE-werkwoorden.

We kunnen de geschiedenis van een taal bestuderen door te kijken naar:

- dialecten;
- verwante talen;
- taalcontact;
- typologie;
- historische taalkunde.

Falëmnderit!

